

RECENZE

Historia litteraria v českých zemích od 17. do počátku 19. století. Uspořádali a k vydání připravili Josef Förster – Ondřej Podavka – Martin Svatoš. Praha, Filosofia, 2015, 362 s. ISBN 978-80-7007-444-2

Pod fenoménem označovaným „historia litteraria“ (dějiny vzdělanosti, Gelehrten-geschichte) se skrývá odborný žánr příznačný pro barokní a osvěcenský období, k jehož vymezení dal základní podnět Francis Bacon v roce 1605, když navrhl vytvořit disciplínu, která by evidovala a uspořádávala veškeré dosažené vědecké poznání. Jak nás informuje úvodní příspěvek recenzovaného sborníku (Václav Smyčka, *Historia litteraria“ v paradigmatech německojoazyčného osvěcenského dějepisectví*, s. 9–29), desítky přehledných děl systematického či encyklopedického ražení pak v tomto rámci vznikaly s velkým nadšením zejména v německých protestantských regionech před polovinou 18. století. Později se těžiště přeneslo do katolických oblastí a na území habsburské monarchie se s ohledem na blízkost státním zájmům disciplína pěstovala až do počátku 19. století; pronikala tu ve zvýšené míře i na univerzity. V českých zemích zakládající role přísluší Balbínovu dílu *Bohemia docta* a zdejší vývoj lze pak sledovat na řadě výrazných osobností – jak dobře ukazuje přehledná kolektivní studie zařazená ve sborníku na druhém místě („*Historie litteraria“ v českých zemích od Balbína k Cerronimu*, s. 31–52, v anglické verzi s. 53–77) – až na práh 19. století, kdy je zakončena postavou moravského badatele Johanna Petera Cerroniho (jeho postavě se věnuje příspěvek Martina Svatoše a Ondřeje Podavky na s. 203–244, který hojně využívá zejména rukopisnou tzv. Cerroniho sbírku, uloženou v Moravském zemském archivu).

Zjevné tu je, že od „historie litteraria“ vede přímá pupeční šňůra nejen k dnešním intelektuálním dějinám, ale i k současným dějinám vědy. To je jeden z důvodů, proč registrovat existenci tohoto kolektivního sborníku znalců intelektuálního vývoje v „pozdním raném“ novověku na stránkách tohoto periodika; tím druhým je fakt, že ve značné části případů se životní osudy osob, kterým je tu věnována pozornost, prolínají s dějinami prvních učených společností na našem území, totiž Societas incognitorum (v případě Magnoalda Ziegelbauera) a Královské české společnosti nauk (to se týká Mikuláše Adauka Voigta, Františka Martina Pelcla, Karla Rafaela Ungara, Johanna Franze Herrmanna z Herrmannsdorfu, Matyáše Kaliny z Jäthensteina aj.). Mezi českými autory celkem 16 kolektivních či individuálních příspěvků zveřejněných ve sborníku se nalézají Josef Förster, Jiří Matl, Václav Petrbok, Ondřej Podavka, Václav Pumpřla, Martin Svatoš a Jiří Zůrek, ze zahraničních odborníků pak Stefan Michael Newerkla.

Celkově na knize imponuje, že jde o práci vysloveně interdisciplinární, která zasahuje řadu různých humanitních oborů. Pracuje se zde na poli historiografie a jejích dějin, dějin vzdělanosti a vědy, literární historie a teorie, klasických studií

a lingvistiky vůbec, filosofie, religionistiky, dějin náboženství aj. Dále je třeba ocenit, že jde o dílo vskutku týmové, na jehož řešení se podílela řada velmi dobře zasvěcených autorů napříč generacemi. A v neposlední řadě je třeba zaznamenat, že ve zde shromážděných statích bylo využito překvapivě velké množství dosud nepublikovaných rukopisů a dalšího archivního materiálu, včetně dobové korespondence z dvanácti českých a zahraničních archivů a knihoven (nejvýrazněji již zmiňovaný Moravský zemský archiv v Brně).

ANTONÍN KOSTLÁN

Galileo Galilei: Hvězdný posel. Johannes Kepler: Rozprava s hvězdným poslem. Z latinských originálů přeložila Alena Hadravová za odborné spolupráce Petra Hadravy. Příbram, Pistorius & Olšanská, 2016, 208 s. ISBN 978-80-87855-38-6

V rámci oněch pověstných 99 let, během nichž se měla zrodit moderní astronomie jakožto věda (1543–1642, od vydání slavného Koperníkova spisu až do Galileiho úmrtí),¹ připadá závěrečné třetině tohoto období zvláštní role. Pozornost se v ní totiž naplno obrátila od velkých teorií a vytyčování nových paradigmat, která představovala konkurenci a výzvu pro starověkou a středověkou kosmologii, směrem k empirickému výzkumu oběhu planet v rámci sluneční soustavy prostřednictvím tehdy nejmodernější technologické inovace, jakou nepochybně byl hvězdářský dalekohled. Jakkoli znalosti pro sestavení tohoto přístroje byly k dispozici již dávno, byl to zřejmě až rok 1608, kdy byl poprvé předložen veřejnosti; o patent na něj se toho roku ucházeli hned tři tvůrci, z nichž alespoň v tomto ohledu získal prvenství Němec Hans Lippersheim (Lipperhey) působící v Nizozemí. Náhlý vpád tohoto významného instrumentu do odborného bádání je doslova revolucionizoval a vedl v průběhu několika málo let nejen k novým konkrétním objevům, ale jejich prostřednictvím i k definitivnímu odbourávání četných výchozích teorém dosud platné ptolemaiovské soustavy. Relativně snadná dostupnost přístroje (víme, že hned od samotného počátku někteří jeho konstruktéři a uživatelé jej za účelem vlastní obživy nabízeli k prodeji do aristokratických

¹ Označení těchto let jakožto „the 99 years that changed [popř. revolutionized] astronomy“ je v učebnicových a přehledových výkladech o dějinách astronomie již zavedeným klíčem – viz např. Michael A. SEEDS – Dana E. BACKMAN. *Foundation of Astronomy*. 13. vyd. Boston, Cengage Learning, 2016, s. 74–75.

i měšťanských vrstev i na trzích) vedla k jeho víceméně okamžitému a záhy i horečně soupeřivému užívání řadou evropských astronomů.

Tyto okolnosti i atmosféru doby dobře ilustruje nová kniha manželů Hadravových, která je založena na českém překladu dvou významných děl z této éry. Prvním z nich je spis *Sidereus nuncius* (tedy Hvězdný posel, popř. Poselství z hvězd, s. 41–110 recenzované knihy), jehož autorem je florentský patricij a profesor matematiky na univerzitě v Padově Galileo Galilei. Spis byl vydán v Benátkách v březnu 1610 a skládá se z pěti kapitol. V první autor stručně popsal princip dalekohledu, který si sám na základě zpráv o jeho podobě sestrojil, v dalších čtyřech seznamuje s astronomickými zjištěními, k nimž dospěl sledováním Měsíce, stálic, mlhovin a Jupitera. Posledně zmiňovanou planetu pozoroval mezi 7. lednem a 2. březnem 1610 a díky dalekohledu měl možnost objevit a popsat i jeho čtyři měsíce. Snaha pojistit si prvenství tohoto objevu vedla Galileiho k okamžitému vydání spisu (vyšel během jednoho týdne). V jeho osobě se tudíž naplno objevuje již sebevědomý novověký vědec, který si je – na rozdíl od středověkých učenců – plně vědom významu individuálního badatelského úspěchu a který je připraven svou objevitelskou slávu obhajovat (Galilei tak činil i jindy mj. útoky zpochybňujícími objevy některých jiných badatelů nebo formou zašifrovaného textu – anagramu). Samotný spis je s několika výjimkami omezen na strohou řeč faktů a má víceméně charakter pozorovacího deníku. Tento dojem zvyšují i Galileiovy vlastnoruční náčrtky povrchu Měsíce a další doprovodné ilustrace.

Vlastnímu Galileiho spisu je předržena dedikace věnovaná toskánskému velkovévodovi Cosimovi II. Medicejskému, v níž mu autor oznamuje, že se rozhodl pojmenovat nově objevené Jupiterovy měsíce Medicejské hvězdy. V ní kromě jiného přináší i tuto jejich charakteristiku: „Současné s obdivuhodnou rychlostí a ve svorné jednotě konají velké oběhy kolem středu světa, totiž kolem samého Slunce...“ (s. 47). Toto zřetelné přihlášení k heliocentrismu (zřejmě první v Galileiho díle) kontrastuje s připojeným vyhlášením představitelů benátské Rady deseti, že spis neobsahuje nic, co by protičeřilo katolické věrouce; tato okolnost dovedla jednoho z recenzentů knihy ke kousavé poznámce, že „inkviziční tribunál z roku 1633 by tedy recenzenty nepochválil.“² Je ovšem třeba upozornit, že cenzurní povolení tisku je v knize zařazeno až za inkriminovanou předmluvou a Rada deseti v něm postupovala podle zaběhaných mechanismů, které byly běžně užívány i u jiných benátských tisků – jak nám např. ukáže v podstatě shodná cenzurní praxe uplatněná při vydání slavného slovníku *Vocabolario*

² Jiří LANGER. Hvězdný posel a Rozprava s Hvězdným poslem. *Vesmír*, 95 (146), 2016, č. 6, s. 372.

degli Accademici della Crusca tamtéž o dva roky později.³ V obou případech se Rada deseti spolehla na dobrozdání vedení padovské univerzity, jež bylo založeno na zprávě dvou examinátorů pod přísahou; byli jimi nejmenovaný inkvizitor a sekretář senátu Giovanni Maraviglia.⁴

Druhým dílem, jehož český překlad je zpřístupněn v recenzované publikaci, je tisk *Dissertatio cum Nuncio sidereo* (Rozprava s Hvězdným poslem, s. 111–175), jehož autorem je Johannes Kepler, tou dobou císařský matematik v Praze. Jádrem tisku je dopis, který Kepler napsal Galileimu po přečtení jeho spisu. Ten se k němu dostal prakticky okamžitě po vydání několika různými cestami (Rudolf II. jej nechal nahlédnout do svého exempláře a záhy na Galileiho vyžádání byl doručen další výtisk přímo jemu prostřednictvím toskánského pražského ambasadora Giuliana Medicejského). Keplerův dopis nese dataci 19. dubna 1610 – během jednoho měsíce po Galileiho nových astronomických objevech se tedy začala kvalifikovaná odborná diskuse o jejich významu, což je rychlost, která by udivila i dnes a zdá se téměř neuvěřitelná za tehdejších komunikačních podmínek. Keplerova Rozprava vyšla v Praze a je věnována Giulianovi Medicejskému. V úvodní *Poznámce ke čtenáři* Kepler vysvětluje, proč se rozhodl dopis vydat tiskem, i když obsahuje pro některé zmiňované osoby možná kompromitující pasáže, a ohrazuje se proti nařčení, že je – na rozdíl od jiných – vůči Galileiho objevům nadměrně vstřícný. Ta vstřícnost je ve vlastním textu dopisu mnohonásobná: Kepler uznává, že až dosud možnost užití dalekohledů v astronomii podceňoval (sám tuto svou chybu později napravil vlastní konstrukcí dalekohledu nového typu), dává Galileimu za pravdu, že temné části Měsíce jsou vodní plochy, kdežto světlé pevnina (dosud si o tom myslel opak), a je nadšen z objevu čtyř Jupiterových měsíců.

I ve vlastním textu dopisu se Kepler vrací k otázce Galileiho důvěryhodnosti: „Mohlo by se zdát, že jsem ukvapený, když tak snadno věřím Tvým tvrzením bez podpory vlastní zkušenosti. /.../ Mám odmítat věřit člověku vybavenému optickými přístroji, když já sám musím pozorovat jen prostým okem a takové prostředky postrádám? Nemám mu věřit, když k tomuto divadlu zve všechny lidi? A co je nejdůležitější, když dokonce nabízí svůj vlastní přístroj, aby vzbudil důvěru ve svá pozorování?“ (s. 128–129). Značným důvodem pro akceptaci Galileiových objevů byl ovšem i fakt, že „...část knihy potvrdila i moje vlastní pozorování a také ujištění druhých...“ (s. 129). Galileiho důvěryhodnost pro

³ K tomu Gino BENZONI. Firenze e/o Venezia; Venezia e/o Firenze. In Lorenzo TOMASIN (ed.). *Il Vocabolario degli Accademici della Crusca (1612) e la storia della lessicografia italiana*. Firenze, Associazione per la Storia della Lingua Italiana, 2013, s. 32.

⁴ Nejmenovaným inkvizitorem byl pravděpodobně v obou případech dominikán Giovanni Domenico Vignuzzi.

Keplera spočívala tedy zejména v přesvědčivosti jeho vědeckého diskursu a v tom, že jeho objevy – jakkoli překvapivé – byly zařaditelné do širšího výkladového rámce, který si Kepler na základě svých vlastních (tehdy již publikovaných i nepublikovaných) i dalších dobových věrohodných pozorování budoval. Tím výkladovým rámcem byla především jeho představa o skryté vnitřní harmonii vtisknuté Stvořitelem sluneční soustavy, která jej nakonec – jak trefně konstatují Hadravovi – sice dovedla k formulaci třetího zákona planetárního pohybu, ale sama o sobě se ukázala jako mylná (viz s. 14). Posloupnost výstavby svého kosmologického názoru přibližuje Kepler takto: „Sláva Stavitele tohoto světa je totiž větší než toho, kdo o světě přemýšlí, byť by byl jakkoli nadaný, protože ten první čerpal racionální principy stavby sám ze sebe, kdežto ten druhý ony racionální principy vyjádřené stavbou poznává jen s velkým úsilím. Ti, kdo přemýšlejí o příčinách věcí dříve, než věci prozkoumají smysly, jsou jistě Staviteli podobní více než ostatní, kteří přemítají o příčinách až po spatření věci...“ (s. 162). Myšlenka o mimořádnosti Slunce jakožto středu naší soustavy stála zřejmě i v pozadí jeho odmítavého postoje vůči myšlence nekonečnosti vesmíru, kterou tehdy hájil otevřeně zejména Giordano Bruno a o níž se Kepler domníval, že je předpokládána i v Galileiho Hvězdném poslu.

Jedinečnost recenzované knihy nespočívá ovšem v pouhém „umění překladač“, jakkoli je třeba konstatovat, že bez důkladné znalosti díla obou astronomů a dobových souvislostí by se méně zasvěcený překladatel těžko dopracovával k tak bravurnímu převodu původně latinských textů. V úvodní studii (s. 5–40) a v dalších doprovodných partiích přinášejí Alena a Petr Hadravovi především zasvěcenou interpretaci obou děl, jež je založena mimo jiné i na důkladné znalosti odborného přínosu jak Galilea Galileiho, tak Johanneše Keplera, tedy osobností, kterým se badatelský tandem věnuje již po mnoho let.⁵ Významnou interpretační rovinu otevírá zejména důvěrná znalost postupů a výsledků současně

⁵ K tomu viz zejména: Alena HADRAVOVÁ – Petr HADRAVA. *Cosmological ideas in the 16th century*. In Tomáš NEJESCHLEBA (ed.). *Philosophy of Giordano Bruno*. Olomouc, Univerzita Palackého, 2003, s. 83–92; TÍŽ. *J. Kepler: Sen neboli Měsíční astronomie*. Praha, Paseka, 2004; TÍŽ. *Kepler's Lunar Dream*. In Franz PICHLER (ed.). *Von den Planetentheorien zur Himmelsmechanik*. Linz, Universitätsverlag R. Trauner, 2004, s. 101–111; TÍŽ. *Johannes Kepler and Czech history*. In Richard L. KREMER – Jarosław WŁODARCZYK (eds.). *Johannes Kepler. From Tübingen to Żagań*. Warszawa, Wydawnictwo Instytutu Historii Nauki PAN, 2009, s. 197–204; Alena HADRAVOVÁ – Terence J. MAHONEY – Petr HADRAVA (eds.). *Kepler's heritage in the Space Age. 400th anniversary of Astronomia nova*. Prague, National Technical Museum, 2010; Alena HADRAVOVÁ. *Vybrané astronomické tisky rudolfínské doby. Knihy a dějiny*, 20, 2013, s. 31–43.

moderní astronomie, která zřetelně prostupuje celou knihou; teprve znalost relativistické kosmologie 20. století dovoluje totiž např. vysvětlit tzv. paradox temného nebe, který Kepler používal jako argument proti myšlence nekonečnosti vesmíru (k tomu s. 18–23). Matematické přepočítání Galileových pozorování Jupiterových měsíců na základě dnešních znalostí o jejich oběžných drahách (s. 15–18) ukazuje nejen na nepřesnost a fragmentárnost jeho výchozích měření, ale dovoluje navíc rehabilitovat badatelský přínos spisu *Mundus Iovalis anno MDCIX detectus ope perspicilli Belgici* (Jupiterův svět objevený roku 1609 belgickým kukátkem), který v roce 1614 vydal v Norimberku braniborský dvorský astronom Simon Mayr (Marius); spis byl záhy Galileim zlostně označen za plagiát. Úvodní studie knihy přináší mimo jiné i portrét tohoto astronoma, kterému ostatně vděčíme i za dnes užívané názvy Jupiterových měsíců (s. 28–34). Pozornost věnuje doprovodná studie i další recepci Galileových objevů a pronikání povědomí o nich do širší společnosti (mj. i prostřednictvím výtvarného umění spojeného např. také s výzdobou Valdštejnského paláce v Praze).

Zjevnou přednost recenzované knihy pro českého čtenáře představuje fakt, že se její autoři důsledně věnují českým tématům a motivům souvisejícím s oběma vydávanými díly. V případě samotného Hvězdného posla, který vznikl ve vzdálené Itálii, je to vlastně jen Galileiho konstatování o jednom z měsíčních okrouhlých kráterů (pravděpodobně Albategnius), který „poskytuje týž vzhled, jaký by na Zemi tvořilo území podobné Čechám, kdyby bylo ze všech stran obklopeno nejvyššími horami rozmístěnými po obvodu do přesné kružnice“ (s. 63). Výrazně je tento Galileiho postřeh zachycen i na jeho náčrtcích měsíčního povrchu (v knize s. 62) a silně upomíná na dobové klišé o územní (ale vlastně i konfesionalní) odtrženosti Čech od zbytku Evropy, jak se objevovalo v evropském myšlení od časů Mikuláše Kusánského a jak bylo krátce předtím fixováno mj. i alegorickou mapou Evropy jako mladé dívky z roku 1592.⁶ Kepler sám žil tou dobou v Praze, a tak bohemikální zmínky jsou v jeho díle mnohem častější a výmluvnější. Potvrzuje se především fakt o jeho pravidelných návštěvách na pražském Hradě u císaře Rudolfa II., který byl velmi slušně zasvěcen do tajů soudobé astronomie (sám ostatně dalekohledem sledoval Měsíc, ještě než dorazil Galileův spis), a na základě dalších zmínek je možné rekonstruovat i širší okruh osob kolem dvora, kterým jejich intelektuální schopnosti a dostatečná míra zasvěcenosti umožňovala oceňovat dialog vedený mezi Benátkami a Prahou Galileim a Keplerem. Klíčovou osobností v tomto okruhu byl dvorní rada Johann Matthäus Wacker z Wackenfelsu (o jehož příklonu k Brunově myšlence o neko-

⁶ Z početné literatury k tomuto tématu např. Pravoslav KNEIDL. Skvost Panny Evropy. *Strahovská knihovna*, 10, 1975, s. 263–265.

nečnosti vesmíru Kepler otevřeně píše), ale spadala sem i řada dalších osob, jako např. Ital Giuliano Medicejský, Skot Thomas Seget a před rokem 1608 i Rudolfův osobní zповědník Johannes Pistorius (k jeho časné obraně používání dalekohledů viz s. 139).⁷ Vstřícnou pozornost Hadravovi také věnují českému matematikovi a astronomovi Martinovi Horkému z Lochovic, který svým spisem vydaným v Modeně v roce 1610 zpochybnil důvěryhodnost Galileiho objevů (s. 23–24). Kniha je doplněna řadou doprovodných a vysvětlujících ilustrací, důkladným soupisem literatury, jmenným a zeměpisným rejstříkem a rejstříkem astronomických pojmů.

ANTONÍN KOSTLÁN

Výroční zpráva Max-Planck-Gesellschaft za rok 2015

Čas rozvoje vědy a techniky pádí mnohem rychleji než Einsteinův „hodinkový čas“, proto i výroční zpráva největší německé vědecké mimouniverzitní instituce – Max-Planck-Gesellschaft (dále jen MPG) – je při čtení tohoto výtisku svého druhu historickým dokumentem. Ostatně úvodní slovo presidenta MPG, profesora Martina Stratmanna, upozorňuje na událost velkého významu v dějinách vědy: 14. září 2012 v 10:51 zaznamenaly dvě americké observatoře signál, který způsobila událost, jež nastala před miliardou let – splynutí dvou černých děr.

Tak byla poprvé jednoznačně prokázána existence gravitačních vln. Jejich existenci před sto lety postuloval Albert Einstein. (Mýlil se jen v tom, že nepředpokládal, že jsou, respektive budou, měřitelné.) Na zpracování tohoto epochálního objevu se velmi významně podíleli vědci z ústavů MPG.

Hned jako druhou událost v pořadí důležitosti uvedl prezident Stratmann to, že byly vypracovány nové zásady podpory „vědeckého dorostu“ (Nachwuchswissenschaftler). Pro stipendia a smlouvy bude uvolněno téměř 50 milionů euro. Především tak hodlá vedení MPG nejen udržet, ale i pro budoucno zajistit vysokou úroveň výzkumu na svých pracovištích. Tak jako dříve se věnuje Společnost základnímu výzkumu v oblasti přírodních věd (sekce biologicko-medicínská a chemicko-fyzikálně-technická) a v oblasti humanitních věd (vědy o životě, humanitní a sociální vědy). Předmětem zájmu je (mimo jiné) vznik vesmíru, molekulární biologie, interakce ekosystému – vliv na lidskou společnost, globální migrace a mezinárodní právo.

⁷ K tomuto okruhu osob kolem pražského dvora viz také Josef SMOLKA. Rudolf II. und die Mondbeobachtung. *Studia Rudolphina*, 5, 2005, s. 65–74.

MPG roku 2015 měla 18 179 pracovníků (z toho 23,9 % nebyli Němci a 29,8 % byly ženy). Všech 83 ústavů MPG působí v Německu celkem na 36 místech; největší počet je v Mnichově, Berlíně, Kolíně n/R, Garchingu. Dlouhý je výčet zemí, kde pracují tzv. zahraniční partneři: mj. Indie, Jižní Korea, Chorvatsko, Rusko, Maďarsko, Vietnam, Španělsko, Jižní Afrika, Turecko. V seznamu zahraničních ústavů MPG jsou USA (neurovědy), Itálie, Lucembursko, Nizozemí a Brazílie.

Pokud jde o postavení žen v MPG, asi nepřekvapí důsledná formulace pracovník/pracovnice atd. a možná ani fakt, že mezi devíti osobnostmi povolanými na místa ředitelů/ředitelky ústavů je pět žen. Ústav pro dějiny lidstva v Jeně např. povede Dr. Nicole Boivin – vzděláním archeoložka a bioložka, dříve působící v Oxfordu. Stále více se projevuje snaha dát stejné pracovní možnosti ve vědeckém výzkumu ženám např. zřizováním ústavních jeslí.

Vedle „klasických“ oborů základního výzkumu se MPG hodlá ještě více věnovat novým „slibným oborům“ a nadto zcela novým oblastem výzkumu. V praxi to vyžaduje velkou míru flexibility a inovačních schopností. Proto ve všech třech sekcích MPG pracují „perspektivní komise“. Ty sledují a vyhodnocují všechny změny v mezinárodním vědeckém úsilí.

Výběr ředitelů/ředitelky ústavů MPG stále vychází z osvědčeného „Harnackova principu“ (Adolf von Harnack byl prvním prezidentem předchůdcovské Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft). Ústavy se budují „okolo“ vědecké osobnosti ředitele; dnes ovšem stále víc v závislosti na inovativních koncepcích výzkumu a interdisciplinarity.

Mezi obtížemi a problémy, kterým celá MPG musí čelit, jsou častější „pirátské“ útoky na struktury IT, dále je nutno komplexně řešit otázku spolehlivého a dokonalého elektronického archivování důležitých dat z výzkumu. Naopak pokud jde o financování, spolková vláda a zemské vlády se r. 2014 usnesly na „paktu pro výzkum a inovace“ s ročním navyšováním rozpočtu o 3 %. MPG tedy pracuje s plánovací jistotou. Podobně jako naše Akademie má MPG největší příjmy z licencí na léky a ze smluv o využití know-how.

Výroční zpráva má 159 stran německého a anglického textu s tabulkami a vyobrazeními plus 35 stran přílohy se vzpomínkami a nekrology. Velmi důkladně a až inspirativně je zde pojednán vědecký životopis biologa Huberta Markla, vysoce zasloužilého zakládajícího prezidenta Berlínské braniborské akademie věd a pak MPG. Jeho slova jsou povzbuzením i dnes: „Nejsme na konci cesty k poznání světa, ale můžeme na dobrém základu doufat, že budeme světu rozumět daleko víc než dříve. Každého mladého člověka, který se zajímá o přírodní vědy, můžeme plným právem ujistit, že právě dnes a v nastávajících desetiletích se vyplatí zasvětit život vědě.“

JINDŘICH SCHWIPPEL

36. mezinárodní konference Historie matematiky¹

Ve dnech 21. až 25. srpna 2015 se v Poděbradech konala *36. mezinárodní konference Historie matematiky*, které se zúčastnily čtyři desítky osob (vysokoškolští pedagogové z Čech, Slovenska, Polska a Tunisu, středoškolští učitelé, doktorandi a zájemci o historii matematiky). Hlavními organizátory byli J. Bečvář, M. Bečvářová, M. Hykšová, M. Melcer a I. Sýkorová. Všechny přednášky proběhly v tanečním sále Ústavu jazykové a odborné přípravy UK (studijní středisko Poděbrady), který sídlí v rekonstruovaných historických prostorách poděbradského zámku. Účastníci konference byli ubytováni v pěkných a moderně vybavených kolejkách UK.

Program konference byl pestrý; tvořila jej trojice vyzvaných přednášek, patnáct konferenčních příspěvků a sdělení, diskuse o současném stavu a směřování naší historie matematiky, oslava 80. narozenin profesora Jána Čižmára, společenský večer v zámecké restauraci, prohlídka Poděbrad a Památníku Jiřího z Poděbrad.

První přednášku nazvanou *Výchova učitelův matematiky na Slovensku v období 1945–2010* proslovl prof. RNDr. Ján Čižmár, Ph.D. (Katedra matematiky a informatiky, Pedagogická fakulta, Trnavská univerzita, Trnava, Slovenská republika). Naznačil v ní širší historicko-sociální souvislosti vysokoškolské přípravy středoškolských učitelů matematiky na Slovensku

od roku 1945 do konce prvního desetiletí 21. století. Připomněl nejdůležitější proměny země a základní legislativní kroky a též roli metodiky, didaktiky a výpočetní techniky ve vzdělávání učitelů. Připojil i své dlouholeté zkušenosti a inspirativní náměty na zkvalitnění a zefektivnění učitelského studia matematiky.

Druhý příspěvek, nazvaný *Kamienie milowe w nauczaniu matematyki dzieci w Polsce od ostatnich dekad XIX stulecia do ostatnich dekad XX w.*, přednesl doc. Dr. Stanislaw Domoradzki (Fakulta matematiky a přírodních věd, Univerzita v Rzeszówě, Polsko), který pohovořil o historii i současnosti matematického vzdělávání žáků ve věku 7 až 10 let v Polsku. Podrobněji zmínil základní koncepce výuky matematiky, které prosazovali A. Jeske (1836–1875), L. Jeleńska (1885–1961) a M. Rusiecki (1892–1956).

Třetí vyzvanou přednášku *O některých klasických nerovnostech* připravil doc. RNDr. Antonín Slavík, Ph.D. (Katedra didaktiky matematiky, Matematicko-fyzikální fakulta, Univerzita Karlova v Praze). Zaměřil se na historii některých slavných klasických nerovností (např. Cauchyova-Schwarzova nerovnost, nerovnost mezi aritmetickým a geometrickým průměrem, Jensenova nerovnost). Poutavě a srozumitelně vysvětlil zajímavé a podnětné způsoby, jak byly příslušné nerovnosti dokazovány a zobecňovány.

Na konferenci zazněly následující kratší příspěvky: Bálint V.: *Bola raz jedna konferencia ...*; Bálintová A.: *Príbeh arabských mozaik*; Bečvář J.: *Gramovy matice a determinanty*; Bečvářová M.: „*Akreditace*“ *matematiky před 77 lety*; Boháč P.: *Kruhová inverze v Newtonově Optice*; Ciesielska D., Pogoda Z.: *Metoda współrzędnych w geometrii rzutowej*; Durnová H.: *Teorie pravděpodobnosti a mravní*

¹ Zpráva o konferenci nebyla omylem zařazena včas do časově příslušnějšího čísla; redakce se autorce informace o semináři omlouvá.

záležitosti dle Jakuba Bernoullího; Kalousová A.: *Fermatova metoda maxim a minim*; Kouřmela L.: *Mikuláš Kusánský a kvadratura kruhu*; Mészárosová K.: *Benoit Mandelbrot a jeho fraktální geometrie*; Netuka I.: *Zobecněné limity*; Otavová M.: *Podivná tvář geometrie u Jana Caramuela z Lobkovic*; Riečan B.: *Tibor Neubrunn a slovenská škola teorie miery*; Štěpánová M.: *Hans Schneider (1927–2014)*; Zeman J.: *Bolzanova matematická vylepšení*.

Z výše uvedených názvů je patrná obsahová i tématická rozmanitost konference, neboť přednášející se věnovali historii matematiky, vyučování matematice, vzniku, vývoji a rozšiřování matematických myšlenek a metod a v neposlední řadě i životu a dílu různých osobností.

Při prezentaci všichni účastníci konference získali tyto publikace: J. Bečvář, M. Bečvářová (editoři): *36. mezinárodní konference Historie matematiky*, Poděbrady, 21. 8. až 25. 8. 2015, Matfyzpress, Praha, 2015, 211 stran, obsahující texty vyzvaných přednášek a konferenčních příspěvků; M. Štěpánová: *Počátky teorie matic v českých zemích a jejich oblasť*, edice Dějiny matematiky, sv. č. 56, Matfyzpress, Praha, 2014, 473 stran; D. Trkovská: *Historický vývoj geometrických transformací*, edice Dějiny matematiky, sv. č. 58, Matfyzpress, Praha, 2015, 174 stran. Podle svého zájmu si mohli vybrat dva starší svazky edice Dějiny matematiky nebo dva sborníky z předchozích mezinárodních konferencí Historie matematiky a obdrželi též četné propagační materiály MFF UK.

Za úspěšný průběh *36. mezinárodní konference Historie matematiky* je nutné poděkovat organizátorům, zaměstnancům Ústavu jazykové a odborné přípravy UK v Praze, studijní středisko Poděbrady, zejména M. Melcerovi a pracovníkům studentských kolejí v Poděbradech, bez

jejichž nadšení, pochopení, pomoci a práce by se akce nemohla uskutečnit. Za bezproblémový a obětavý dovoz konferenčních materiálů patří velký dík M. Hykšové. Poděkování je nutno vyslovit i všem přednášejícím, diskutujícím a účastníkům.

O *37. mezinárodní konference Historie matematiky* z letošního roku podá DVT zprávu v příštím čísle. Podrobné informace o minulých konferencích, fotografie z těchto akcí a přihlášku na akci budoucí lze najít na webové stránce <http://www.fd.cvut.cz/personal/bevcvamar/konference>

MARTINA BEČVÁŘOVÁ

XII. seminář z historie matematiky pro vyučující na středních školách

Ve dnech 17. až 20. srpna 2015 se v Poděbradech konal již *XII. seminář z historie matematiky pro vyučující na středních školách*. Tentokrát byl věnován Eukleidovi z Alexandrie a studiu jeho nejvýznamnějšího díla – *Základům*, které sloužily po více než dva tisíce let jako učebnice matematiky, staly se vzorem pro přísné deduktivní budování matematických teorií a inspirovaly matematiky, logiky, filozofy, učitele i studenty. Nastíněn byl Eukleidův životní příběh a jeho dílo, cesta jeho *Základů* světem a jejich obsah. Připomenuty byly příspěvky pozdějších matematiků, kteří Eukleidův spis podstatným způsobem doplnili a mnohdy tak vytvořili zcela nová odvětví matematiky. Pozornosti neunikly slavné geometrické věty (Thalétova, Pýthagorova, Eukleidovy ...) i věty mnohem pokročilejší, teorie proporcí a současný

přístup k zavádění reálných čísel, aritmetika obsahující podnětné výsledky, které dnes mnohdy řadíme do rekreační matematiky (figurální čísla, dokonalá čísla, dělitelnost čísel aj.), pravidelné a polopravidelné mnohostěny a otázky spojené s objemem jehlanu, které se nakonec objevily jako jeden ze slavných Hilbertových problémů, či počátky axiomatické metody deduktivní výstavby matematické teorie. Stranou nezůstala ani témata s Eukleidem spjatá snad nejvíce – eukleidovské konstrukce pomocí pravítka a kružítka a problematika pátého Eukleidova postulátu, která nakonec vedla ke vzniku neeukleidovských geometrií. Opomenuty nebyly ani četné kulturně-historické souvislosti a metodické a didaktické aspekty vybraných témat. Jednotlivé přednášky přinesly zajímavé a podnětné náměty, které mohou být využity přímo při výuce matematiky i ve výběrových seminářích.

Hlavními organizátory letošní akce byli J. Bečvář, M. Bečvářová, Z. Halas a M. Melcer. Semináře se zúčastnilo více než pět desítek osob (učitelé základních, středních a vysokých škol a několik doktorandů). Všechny přednášky proběhly v tanečním sále Ústavu jazykové a odborné přípravy UK (studijní středisko Poděbrady), který sídlí v historických prostorech poděbradského zámku. Účastníci semináře byli ubytováni v pěkných a moderně vybavených kolejích UK.

Seminář byl zahájen v pondělí 17. 8. ve 13:30 hodin. Účastníci vyslechli poutavé přednášky *Inspirace Eukleidem* (J. Bečvář), *Řecko-orientální svět* (J. Bednaříková) a *Eukleidés a jeho Základy* (M. Bečvářová). Po večeri následovala procházka po pamětihodnostech Poděbrad, při níž N. Melcerová a M. Melcer pohovořili o historii i současnosti města. Během

prohlídky mohli účastníci ochutnat i několik léčivých minerálních pramenů a projít se po krásně osvětlené lázeňské kolonádě a parku.

V úterý dopoledne byly dvě přednášky, *Cesta Eukleidových Základů světem* (M. Bečvářová) a *Eukleidův přístup k matematice* (Z. Halas). Po obědě zazněly tři přednášky, *Slavné věty školské planimetrie* (J. Robová), *Teorie proporcí a reálná čísla* (J. Bečvář) a *Pravidelné mnohostěny* (V. Moravcová). Po dvacáté hodině zahájil J. Bečvář tradiční společenský večer, který se konal v restauraci vybudované v zámeckém příkopu. O rozvernou zábavu se postarali J. Bečvář, J. Bednaříková, K. Otruba a někteří další účastníci.

Ve středu dopoledne proběhla jedna přednáška *Zajímavé věty aritmetické* (J. Bečvář). Odpoledne odezněla též jedna přednáška, nazvaná *Zajímavé věty planimetrické* (M. Melcer). V podvečer někteří účastníci navštívili muzeum Jiřího z Poděbrad, v němž si prohlédli zámeckou kapli, údajnou rodnou světničku a podzemí zámku. Někteří zdatnější vykonali ještě nenáročný pěší výlet malebnou krajinou k soutoku Labe a Cidliny, jiní si odpočinuli na příjemné lázeňské kolonádě. Večer proběhla oblíbená a všemi účastníky očekávaná dražba starší matematicko-fyzikální literatury.

Na posledním čtvrtěčném seminárním půdnu se uskutečnily přednášky *Konstrukce pravítkem a kružítkem* (J. Bečvář) a *Obsahy, objemy a problém jehlanu* (Z. Halas). Na závěr všichni obdrželi osvědčení o absolvování semináře.

Účastníci získali tyto publikace: D. Trkovská: *Historický vývoj geometrických transformací*, edice Dějiny matematiky, sv. č. 58, Matfyzpress, Praha, 2015, 174 stran; Z. Nádeník: *Moji učitelé geometrie*,

edice Dějiny matematiky, sv. č. 48, Matfyzpress, Praha, 2011, 291 stran; V. Chmelíková: *Zlatý řez nejen v matematice*, edice Dějiny matematiky, sv. č. 39, Matfyzpress, Praha, 2009, 180 stran; M. Bečvářová: *Josef Smolík (1832–1915)*, Nakladatelství ČVUT, Praha, 2007, 254 stran. Podle svého zájmu si mohli také vybrat jeden starší svazek z edice Dějiny matematiky. Obdrželi též malou brožurku obsahující znění nejdůležitějších definic a vět z Eukleidových *Základů*, kterou vytvořil Z. Halas, a četné propagační materiály MFF UK v Praze.

Za úspěšný průběh semináře je nutné poděkovat organizátorům, zaměstnancům Ústavu jazykové a odborné přípravy UK v Praze, studijní středisko Poděbrady, zejména M. Melcerovi a pracovníkům studentských kolejí v Poděbradech, bez jejichž nadšení, pochopení, pomoci a práce by se akce nemohla uskutečnit. Za bezproblémový a obětavý dovoz konferenčních materiálů patří velký dík M. Hykšové. Poděkování je nutno vyslovit i všem přednášejícím a účastníkům.

13. seminář z historie matematiky pro vyučující na středních školách je plánován na srpen 2017, informace o této akci podá M. Bečvářová (Ústav aplikované matematiky, FD ČVUT v Praze, Na Florenci 25, Praha 1, 110 00, e-mail: becvamar@fd.cvut.cz). Podrobné informace o minulých seminářích, fotografie z těchto akcí a přihlášky na budoucí akci lze najít na webové stránce http://www.fd.cvut.cz/personal/becvamar/seminar_ss/

MARTINA BEČVÁŘOVÁ

Minerva armata – Le università e la Grande guerra

Ve dnech 29. až 31. 7. 2016 se v malebném italském alpském městečku Asiago konala mezinárodní konference *Minerva armata – Le università e la Grande guerra*, která byla věnována vlivu první světové války na proměnu italských univerzit a univerzitní výuky. Diskutováno bylo zapojení novinářů, politiků, matematiků, chemiků, fyziků, lékařů, inženýrů a studentů do války, válečné propagandy, obrany vlasti a výzkumu. Zmíněn byl jejich podíl na poválečných proměnách italské akademické sféry. Připomenuty byly životní osudy a díla některých profesorů, smrt mladých nadějných studentů a docentů a následné oslabení italské vědecké komunity, všeobecný pokles vědecké práce v průběhu války, omezení mezinárodní spolupráce, uzavření škol, poškození řady univerzitních budov a poválečný vznik nových národních center a institucí. Situace v Itálii byla porovnána se situací v Belgii, Velké Británii, Francii, Čechách, Rakousku a Americe.

Mezioborovou konferenci pořádalo *Centro interuniversitario per la storia delle università italiane* (CISUI) propojující a všestranně podporující italský výzkum v klasické historii, historii vědy a techniky. Spolupořadatelé byli i Città di Asiago, Regione del Veneto a Dipartimento di Storia Culture Civiltà Università di Bologna. Hlavními organizátory a garanty byli Gian Paolo Brizzi, Ester De Fort, Piero Del Negro, Luigi Pepe, Elisa Signori a Ilaria Maggiulli. Pro aktivní účastníky byly připraveny bohaté konferenční materiály. Mnozí ocenili zejména možnost takřka neomezeného výběru monografií

z řady *Studi*, které od roku 1999 vydává CISUI ve spolupráci nakladatelstvím *Cooperativa Libreria Universitaria Editrice Bologna* (CLUEB). Do současnosti vyšly již téměř tři desítky svazků věnovaných různým otázkám dějin vědy, vzdělávání a vzdělanosti.

Volba konferenčního místa těsně souvisela s tématem, neboť Asiago bylo v letech 1916 až 1917 přímou frontovou linií, místem vleklých, tvrdých a krvavých střetů mezi italskou a rakouskou armádou o průsmyky v oblasti Altopiano. Prolomení zdejší italské obrany by Rakušanům umožňovalo ovládnutí pádské nížiny.

Odborná část konference se uskutečnila v moderním divadle Teatro Millepini, které poskytlo důstojné prostředí pro jednání. Pět desítek účastníků z řad odborníků i zájemců z Asiaga, okolí a celé Itálie přivítal G. P. Brizzi, ředitel CISUI, místostarostka Asiaga a velitel severoitalského vojenského okruhu se sídlem v Padově.²

Na konferenci zazněly následující zvané přednášky: Stefano Arieti (Università di Bologna): *La Scuola di Medicina di Bologna e la prima guerra mondiale: nuove esperienze in chirurgia ortopedica e maxillo-facciale*; Martina Bečvářová (České vysoké učení technické v Praze): *Prague University as an example of the university in Austro-Hungarian Monarchy*; Stefano Biguzzi (Istituto veronese per la Storia della Resistenza e dell'Età contemporanea): *Cesare Battisti e la questione universitaria tra irredentismo e interventismo*;

Loretta De Franceschi (Università di Urbino): *Il dibattito sulla Grande guerra ne "L'Università Italiana. Rivista dell'Istruzione Superiore"*; Piero Del Negro (Università di Padova): *Prima della guerra: l'esperienza padovana del battaglione di S. Giusto*; Jean-Yves Fretigné (Université de Rouen): *Professori e studenti francesi di fronte alla Grande guerra*; Angelo Guerraggio (Università Bocconi): *Dibattito e partecipazione tra matematici, fisici e chimici*; Tomás Irish (Swansea University): *British Universities and the First World War*; Fabio Martelli (Università di Bologna): *La celebrazione degli studenti caduti: esame delle epigrafi presenti negli atenei italiani*; Paolo Mazzarello (Università di Pavia): *Golgi e la Grande guerra*; Silvano Montaldo (Università di Torino): *"La guerra è un atavismo!" Antropologia criminale e medicina forense alla prova del fuoco*; Stefano Morosini, Andrea Silvestri, Fabrizio Trisogli (Politecnico di Milano): *Gli ingegneri del Politecnico di Milano e la Grande guerra*; Daniela Novarese (Università di Messina): *"L'Europa è sconvolta da una guerra di cui non si è vista mai l'eguale". Gli Atenei siciliani di fronte al primo conflitto mondiale*; Luigi Pepe (Università di Ferrara): *La matematica in Italia: i disastri della guerra*; Andrea Romano (Università di Messina): *La prolusione accademica ai corsi del 1917 del prof. Ettore Ciccotti, ordinario di Storia antica, nell'Università degli Studi di Messina*; Simona Salustri (Università di Bologna): *"La nostra guerra". I docenti universitari e la propaganda per la mobilitazione durante il primo conflitto mondiale*; Elisa Signori (Università di Pavia): *Perché la guerra? Voci e argomenti della comunità accademica italiana 1914–1919*.

Z výše uvedených názvů je patrná rozmanitost konference, neboť přednášející pojednali o první světové válce a jejích důsledcích v nejrůznějších historických,

² Akce byla součástí letních vzpomínkových oslav stého výročí prvních bojů v oblasti Altopiano, které pořádá město Asiago a kraj Veneto. Viz G. P. BRIZZI. *Minerva armata. Asiago magazine*, no. 19, 2016, str. 18–20.

politických, kulturních, sociálních i národních souvislostech.

Odbornou část konference doplnilo promítání černobílého filmu *Torneranno i prati*, který natočil Ermanno Olmi.

S neobyčejným citem a pietou zachytil hrůzy zákopové války a utrpení vojáků-civilistů. Konferenci zakončila návštěva památníku *Sacrario Militare*, který se nachází na okraji Asiaga jako smutné a varovné memento připomínající téměř 50 tisíc

obětí místních bojů první světové války. V mohutném komplexu je umístěno malé muzeum a kaple. Mramorové stěny památníku jsou pokryty jmény všech identifikovaných italských padlých. Účastníci konference se připojili k slavnostní mši, která byla za účasti zástupců vedení kraje, města, armády i mnoha obyčejných lidí sloužena na počest obětí všech nesmyslných válek.

MARTINA BEČVÁŘOVÁ

ZPRÁVY

Vladimír Beneš st. Mozek nad mozkem. Praha, Grada, 2016, 227 s., fotografická příloha. ISBN 978-80-271-0004-0

Autorem paměti s originálním názvem je významný neurochirurg prof. MUDr. Vladimír Beneš st., DrSc. Osobitým způsobem v nich vyjádřil vztah pacienta a lékaře, kteří spolu řeší problém onemocnění mozku a jeho chirurgické léčení. Ovšem této problematice je věnována jen část paměti, v nichž autor vzpomíná na svůj dlouhý život (narozen 1921). Prof. Beneš své vzpomínky nejprve namluvil a pak z mnohahodinového záznamu (uložen v Ústavu dějin lékařství 1. LF UK) vybral a publikoval nejzajímavější příhody jak ze svého života profesního, tak i soukromého – ty pak čtenáři nabízí v 74 nedlouhých kapitolách. V nich se přirozeně odrážejí i významné

historické události, které jeho život více či méně ovlivňovaly, a také obdivuhodné množství jeho zálib a koníčků (žurnalistika, sport – hlavně fotbal a tenis, divadlo). Autor od mládí až do dnešních dnů využívá možností vyjadřovat se v četných periodikách k různým otázkám našeho veřejného života, a to způsobem velmi čtivým a vtipným (stranou ponechávám hodnocení jeho bohaté produkce odborné). Stejným způsobem píše i o svém životě a lidech, s kterými se na své životní pouti setkával. Jeho humor je velmi laskavý, i když často nešetří ani sebe ani své kolegy. Dalším sympatickým rysem jeho vzpomínek je skromnost. S tou např. píše o tom, že na svém oddělení v motolské nemocnici vlastně u nás založil dětskou neurochirurgii. Nezamlčuje ani chyby, kterých se dopustil („kuncovské“ operování poranění míchy; prof. Z. Kunc byl jeho milovaným

učitelem). Otevřeně hovoří také o svém členství v KSC – „...vždy si své tragické chyby budu vědom, budu si ji vyčítat...“.

Pana profesora ale velmi mrzí, že jeho paměti nebyly dobře zredigovány, zůstaly v nich překlepy i věcné chyby a při zkracování došlo někde také k narušení logických vazeb a souvislostí.

Paměti obecně a paměti lékařů zvláště nalézají obvykle snadno své nakladatele, protože patří k oblíbeným žánrům a jejich četní čtenáři jsou jak mezi lékaři, tak i laiky. A ani zdaleka ne jen na okraj musím konstatovat, že paměti prof. Beneše už se myslím neseženou.

L. HLAVÁČKOVÁ

T. I. Uljankina. Michail Michajlovič Novikov. Moskva, Nauka, 2015, 549 s.
ISBN 978-5-02-038477-4

Obsáhlá biografie ruského biologa Novikova (1876–1964) má mnoho co říci i českým historikům vědy. Jeden z průkopníků moderní zoologie a srovnávací anatomie profesor (1916) a rektor moskevské univerzity (1916–1920) se v počátcích sovětské vlády angažoval i politicky jako poslanec moskevské městské dумы a 4. státní dумы. V r. 1922 byl uvězněn za protisovětskou činnost a poté vyhnán do zahraničí i s dalšími představiteli tzv. antisovětské inteligence. Od r. 1923 se jeho vlastní stalo Československo, kde se stal se jedním ze zakladatelů Svobodné ruské univerzity

v Praze a smluvním profesorem UK. V letech 1935–1939 vedl katedru zoologie na Přírodovědecké fakultě UK v Praze. Po okupaci a rozpadu Československa v r. 1939 odešel na Slovensko, kde se stal zakladatelem Zoologického ústavu Filozofické fakulty Slovenské univerzity a poté v r. 1940 spoluzakladatelem její přírodovědecké fakulty. Po osvobození se uchýlil s rodinou do americké okupační zóny v Německu pod záštitu UNRRA především z oprávněné obavy ze sovětské NKVD, která unášela do Sovětského svazu ruské emigranty. V Mnichově pak přijal místo na univerzitě, kterou tam UNRRA založila. Svou spletitou životní dráhu ukončil až v USA v New Yorku, kde se přes svůj pokročilý věk věnoval veřejnému životu a psal knihy. Ruská historička vědy T. Uljankina stála před velice složitým úkolem, když se rozhodla zpracovat komplexní život tohoto mimořádného vědce a člověka na pozadí historických událostí doby, a to v několika rovinách: osobní, vědecké, politické i společenské. Život člověka – vyhnance, jenž měl mnoho vlastí, bohatou vědeckou tvorbu a byl zosobněním politických vichřic 20. století. Zdařilé a čtivé dílo postavila na archivních materiálech ruských, amerických, německých i českých i na obsáhlé literatuře. Biografií autorka tak přispěla nejen k dějinám biologie a zoologie, ale i k dějinám vědecké emigrace a zaplnila jím nejedno bílé místo v československých a slovenských dějinách vědy.

S. ŠTRBÁŇOVÁ